

РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РАДИКАЛІЗМ ТА ЕКСТРЕМІЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз особливостей релігійно мотивованого політичного радикалізму та екстремізму в Україні. Зроблено висновок про те, що використання квазірелігійних ідей і практик сприяє виробленню всередині екстремістських угруповань стійких зв'язків і систем комунікацій, що обумовлює їхню високу адаптивність, динамічність та життєстійкість у суспільстві.

Ключові слова: політичний радикалізм, екстремізм, релігійність, релігійний світогляд, релігійна доктрина.

Осуществлен анализ особенностей религиозно мотивированного политического радикализма и экстремизма в Украине. Сделан вывод о том, что использование квазирелигиозных идей и практик способствует выработке внутри экстремистских группировок стойких связей и систем коммуникаций, что обуславливает их высокую адаптивность, динамичность и жизнестойкость в обществе.

Ключевые слова: политический радикализм, экстремизм, религиозность, религиозное мировоззрение, религиозная доктрина.

The analysis of features of the religiously motivated political radicalism and extremism is carried out in Ukraine. Drawn conclusion that the use as though of religious ideas and practices assists making into the extremist groupments of proof connections and systems of communications, that stipulates their high adaptivity, dynamic quality and vitality in society.

Key words: political radicalism, extremism, religiousness, religious world view, religious doctrine.

Постановка проблеми. Трансформації пост-радянських суспільств, зокрема й українського, на початку 1990-х рр. супроводжувались переформатуванням соціальної реальності, зміною статусу і диспозиції окремих осіб і соціальних груп, що сприяло появі нових політичних еліт та створенню умов для перерозподілу владних повноважень між ними. Невизначеність суспільно-політичної ситуації, економічна криза, деформація звичних духовно-культурних та ідеологічних стереотипів, офіційно проголошений курс на ідейно-світоглядний плюралізм і свободу совісті, слабкість офіційних державних інститутів зумовили появу та розвиток нових ідей і політичних практик, які тривалий час перебували під гласною або негласною забороною. Схвалення, визнання й підтримку серед маргіналізованих прошарків населення отримали крайні форми політичної участі та поведінки, що створювали ілюзію реалізації можливостей щодо швидкого та ефективного розв'язання існуючих соціальних суперечностей. У свою чергу, це спричинило радикалізацію політичної свідомості значної частини населення та зумовило появу окремих осіб та груп, що схилилися до найбільш радикальних та безкомпромісних дій, вважаючи застосування насильства допустимим і найбільш ефективним елементом політичної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості впливу релігійного чинника на формування

радикалістських політико-ідеологічних доктрин та похідної від них соціальної практики суб'єктів екстремістської діяльності знайшли певне висвітлення у працях Ю. Ахромєєвої [1], М. Безбородова [2], Е. Біккініна [3], І. Білоус [4], В. Гурського [5], Н. Кутузової [6], К. Оліфіренко [8] та інших науковців. Разом з тим, малодослідженою та актуальною лишається проблема використання релігійних конструктів при формуванні радикалістських політико-ідеологічних доктрин.

Метою статті є аналіз особливостей релігійно мотивованого політичного радикалізму та екстремізму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Екстремістські форми маніфестації окремих суб'єктів політичної діяльності вимагають відповідного ідеологічного обґрунтування. Незважаючи на ідейну строкатість радикалістських доктрин, загально визнаним є їхня обумовленість особливостями соціальних умов існування людини, що визначає політичний потенціал та комунікаційні можливості суб'єктів екстремістської діяльності. Разом з тим, як слушно зазначає білоруська дослідниця Н. Кутузова, нові політичні ідеї, особливо радикалістської спрямованості, викликають деяку обережність у громадян, членство в політичних партіях не є популярним, тоді як еклєктична суміш релігійних, псевдонаукових ідей із соціальними та політичними програмами зумовлюють незмінний

інтерес у представників майже всіх соціальних груп [6, с. 14-15]. Тому серед конструктів радикалістських політико-ідеологічних доктрин особливе місце посідає релігійність, яка виконує функцію національної ідентифікації особи, має суттєвий вплив на свідомість населення, значні мобілізаційний і сугестивний потенціали. Визначальною характеристикою релігійного типу світогляду є його неплюралістичність, оскільки кожна релігійна доктрина претендує на виключність та абсолютну істинність своїх світоглядних позицій. Ю. Римаренко, аналізуючи особливості маніфестації релігії у суспільному житті, відзначає, що властивий будь-яким релігійним доктринам ідеалізм є своєрідним бунтом проти логіки фактів, науки, розуму, проти перспектив пізнання таємниць всесвіту, свідомого управління суспільним розвитком на науковій основі [9, с. 20]. Відповідно, екстремістська ідеологія, підсилена релігійними домінантами, містить значний деструктивний потенціал, що визначає виняткову агресивність маніфестації його суб'єктів у суспільстві, оскільки, як слушно зазначає К. Оліфіренко, «Екстремістська активність заперечує етнічне та релігійне різноманіття суспільства, призводить до порушення прав і свобод людини, перешкоджає досягненню громадянського миру та злагоди, посилює політичні конфлікти» [8, с. 3].

Крім того, використання специфічно витлумачених релігійних догматів і ритуалів у політичній практиці суб'єктів екстремістської діяльності дозволяє забезпечувати повний та всебічний контроль над поведінкою індивіда, розчиняти та знеособлювати особистість, тісніше прив'язувати його до екстремістської групи чи об'єднання. Український науковець І. Білоус, досліджуючи особливості розслідування злочинних посягань, вчинених на ґрунті проповідання деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів, зазначає, що різноманітні релігійні культу, вірування, об'єднання віруючих, незважаючи на ідейно-культурні відмінності своїх релігійних доктрин, поєднують чимало спільних рис, зокрема, у них наявні невиразний «символ віри», певні доктрини, які формують їхні віровчення, зокрема, віра у власного пророка, навколо якого об'єднуються адепти і який вимагає від них відповідних норм поведінки, що ґрунтуються на необхідності безоглядної відданості пророку, відділення від решти суспільства, повного підпорядкування його вказівкам, вербування нових прихильників тощо [4, с. 9].

Власне, вплив екстремістських ідей, підсилений релігійними чи квазірелігійними духовно-екстатичними практиками, спрямовується, насамперед, на емоційно-чуттєве сприйняття реальності індивідом, що вибудовується на його вірі, забобонах і страхах, а тому легітимізує застосування насильства у вигляді різноманітних покарань до порушників етики та принципів поведінки, що склалися всередині екстремістської групи. Фактично, це паралізує волю індивіда, забезпечуючи його некритичне ставлення до своїх вчинків і беззаперечне виконання ним наказів, створюючи ореол «обраності» та «божественного походження» найбільш харизматичних керівників або неформальних лідерів екстремістського угруповання, що суттєво підсилює єдність і згуртованість екстремістського угруповання. Характерною ознакою

використання релігійних конструктів суб'єктами екстремістської діяльності є пропаганда ворожого ставлення до окремих осіб, соціальних груп, суспільних, політичних і державних інститутів, які не поділяють переконань екстремістських груп або створюють перешкоди при реалізації їх політико-ідеологічних доктрин. Таким чином, під виглядом відстоювання прихильності до певних релігійних доктрин, що формально підкреслює добротність та мирну налаштованість суб'єктів екстремізму, їхню вірність та повагу до національних святинь, відбувається нав'язування антигуманних цінностей та пропаганда насильства.

Аналіз діяльності політично та релігійно мотивованих екстремістських угруповань показує їхню високу життєздатність та адаптивність до мінливих умов існування, що дозволяє тривалий час ефективно камуфлювати свою діяльність формально-декларативними атрибутами, характерними для традиційних релігійних вчень і демократичних форм політичної участі, та відкрито поширювати свої ідеї серед населення. Це, у свою чергу, суттєво ускладнює проведення компетентними органами держави моніторингових заходів, діагностику політичної системи, виявлення та деактивацію екстремістські налаштованих осіб та екстремістських угруповань. Відповідно, така діяльність створює значну потенційну загрозу національній безпеці держави, оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства існування таких угруповань має стійкий, організований характер, що має тенденцію до транснаціонального розширення своєї діяльності. А. Матвеев, аналізуючи досвід міжнародного співробітництва у сфері попередження транснаціональних злочинів, що скоюються суб'єктами релігійного та політичного екстремізму, підкреслює, що екстремістська діяльність спрямована на заміну легітимних форм державного ладу та органів державної влади або на створення «тіньових» структур квазідержавної влади. Така діяльність, як підкреслює зазначений науковець, здійснюється за лаштунками релігійних ідей, які є лише інструментами зміни основних легітимних конструктів держави, закріплених у конституційному порядку. Відповідно, суб'єкти політичного екстремізму, які використовують у своїй практиці релігійні ідеї, здійснюють не лише ідеологічний вплив на свідомість населення, а й камуфлюють за їх допомогою насильницькі методи підривної діяльності щодо держави. Тому А. Матвеев, робить цілком слушний, на наш погляд, висновок, визначаючи релігійно-політичний екстремізм, з одного боку, як альтернативну традиційному способу форму війни, а з іншого, – як пряму загрозу суверенітету, конституційному ладу та територіальній цілісності держави [7, с. 7-8]. Крім того, фундаменталістські принципи відстоювання свого світогляду та ідейної доктрини, що є підкреслено безкомпромісними та фанатичними, зумовлюють схильність суб'єктів екстремістської діяльності до застосування терористичних методів залякування та впливу на керівництво держави, що сприяє дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні, розбалансуванню системи економічних відносин, зростанню протестних настроїв серед населення тощо. Суб'єкти релігійного мотивованого політичного

екстремізму прагнуть досягати своїх цілей, насамперед, нехтуючи правами і свободами громадян, що викликає заворушення в суспільстві і негативно позначається на стані громадської безпеки, ускладнює дотримання громадського порядку, створюючи реальну загрозу основам конституційного ладу.

К. Ханбабаєв вбачає небезпеку таких метаморфоз у тому, що релігійно обґрунтовані форми терористичної діяльності забезпечують сакралізацію релігійно-ідеологічної платформи суб'єктів політичного екстремізму, що сприяє її життєстійкості та зростанню ефективності її впливу на свідомість населення [10, с. 30]. Також релігійна обґрунтованість політичного екстремізму та тероризму у сучасних умовах сприяє створенню привабливого образу його виразників для представників інших країн, які можуть виступати потенційними спонсорами, надаючи моральну, організаційну, фінансову, матеріально-технічну та іншу допомогу для скоєння протиправних дій проти держави. Іншими словами, застосування релігійних доміант у практиці суб'єктів політичного екстремізму суттєво підвищує рівень його транснаціонального поширення та результативності взаємодії його виразників на міжнародному рівні.

У сучасній науковій літературі проблематика становлення та розвитку релігійно обумовленого радикалізму та екстремізму знайшла певне відображення. Так, Ю. Ахромєєва, досліджуючи соціокультурні засади релігійного екстремізму, визначає його як соціальне явище, що існує у чотирьох взаємопов'язаних формах:

- релігійна свідомість (суспільна та індивідуальна), якій властиві ознаки тоталітаризації і превалювання певної сукупності релігійних ідей над іншими релігійними та світськими ідеями; нігілізму, тобто заперечення всіх інших ідей, у тому числі релігійних, окрім однієї; релігійного фанатизму, що проявляється у безумовному віруванні в істинність однієї релігійної ідеї або сукупності ідей і готовності відстоювати її за будь-яких обставин;

- релігійна ідеологія (релігійна доктрина), що характеризується довільним проголошенням істинним єдиного пояснення існуючих у світі проблем і пропозицією однозначних (істинних) способів їх вирішення; безумовним поділом усіх соціальних явищ на «добро» і «зло»; наданням виняткового домінуючого становища одному з аспектів буття над іншими; запереченням об'єктивно існуючої ієрархії загально-соціальних (загальнолюдських) цінностей і моральних норм; протиставленням своєї доктрини тій культурній традиції, в якій вона існує у конкретний період часу; ігноруванням або приниженням регулятивної значущості будь-яких соціальних, у тому числі правових, норм суспільства, що не відповідають оголошеній істинності релігійної доктрини;

- діяльність щодо реалізації релігійної доктрини, проголошеної єдиною істинною;

- організаційні форми здійснення релігійної доктрини, зокрема, релігійні екстремістські організації [1, с. 12-13].

Натомість В. Гурський визначає релігійний екстремізм як специфічну деструктивну форму соціальних відносин, що функціонують у вигляді неформальних соціальних груп, які сповідують

релігійні цінності та інституційно протиставляють себе суспільству внаслідок виправдання та схвалення насильницьких дій і методів боротьби. На думку зазначеного науковця суб'єкти релігійного екстремізму виконують декілька функцій, а саме: політичну, що переслідує за мету захоплення влади задля нав'язування суспільству цінностей екстремістської групи, та апологетичну, що полягає у захисті цінностей, які є ціннісним ядром конкретної релігії, за допомогою екстремістських методів. Внаслідок спроб реалізації цих функцій, як зазначає В. Гурський, виникають такі взаємопов'язані та взаємообумовлені типи релігійного екстремізму як політичний і апологетичний. Політична функція релігійного екстремізму, на його думку, реалізується за умови ціннісної підміни, в результаті якої головною цінністю для членів екстремістських груп фактично стають сама неформальна група та її лідер, а не цінності, що виступають ядром певної релігії, у тому числі гуманістичні, які лише формально декларуються членами групи. Така ціннісна підміна, на переконання В. Гурського, є механізмом перетворення апологетичного релігійного екстремізму в політичний. У сучасних реаліях, як підкреслює зазначений дослідник, основними чинниками розвитку релігійного екстремізму є падіння авторитету та організаційних можливостей традиційних конфесій, зростання проявів національно-політичного екстремізму, поширення нових релігійних вчень вітчизняного та зарубіжного походження [5, с. 6-7].

Як бачимо, використання релігійних доміант суб'єктами політичного екстремізму має на меті, насамперед, підсилити ефективність впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість власних політико-ідеологічних доктрин з метою рекрутування нових та утримання у своїх лавах уже наявних активістів. Незважаючи на те, що існуючі світові релігії (іслам, християнство, буддизм) проголошують і відстоюють принципи терпимості, миролюбності, гуманізму, милосердя, співчуття до ближнього тощо, не є агресивними і не закликають до війни, руйнування, боротьби з іновірцями, проте в їхньому складі наявні течії, що схвалюють і виправдовують жорстокість, проголошують насильство єдиною можливим шляхом до «очищення» та «спокутування гріхів». Крім того, перетворенню окремих канонічних положень релігійних доктрин у конструкти екстремістської ідеології, що обґрунтовує руйнівні та деструктивні методи політичної боротьби, сприяє відсутність повноцінних знань про сутність, цілі та завдання релігійних доктрин, свідоме перекидання та адаптацію їхніх норм для виправдання екстремістської діяльності, нетерпимість та фанатична жорстокість, що впливає з психічних аномалій розвитку окремих осіб, змушуючи їх вибудовувати свою діяльність, не зважаючи на потреби та інтереси інших людей, намагаючись схилити їх до вчинення протиправних дій.

Релігійна обумовленість радикалізму та екстремізму має декілька форм, що розрізняються за своїми ціннісно-нормативними орієнтаціями. Уже цитована вище Н. Кутузова, аналізуючи релігійний радикалізм та альтернативні соціальні проекти, розрізняє такі форми радикальних релігійно мотивованих доктрин:

– власне релігійний радикалізм, що характеризується декларуванням його виразниками уявної миролюбності, що проявляється у відсутності закликів до масштабних соціальних потрясінь, політичного протесту, звернення до вузького кола адептів тощо. Проте, його потужний деструктивний потенціал, на думку вказаної дослідниці, закладає настанову на ігнорування найбільш соціально-значущих цінностей і відносин, що проявляється у відмові від укладення шлюбу, створення сім'ї, офіційної освіти, медичних послуг, документів, певних продуктів цивілізації тощо;

– релігійно-етнічний радикалізм, що базується на еклектичному комплексі традиціоналістських консервативних ідей, які відстоюють етноцентризм, необхідність відродження етнічної релігії та побудови етнічно чистого суспільства і держави, негативне сприйняття інших релігійних течій. Як підкреслює Н. Кутузова, такі форми радикальних доктрин, стають ідеологічною основою екстремізму і становлять небезпеку для суспільства;

– релігійно мотивований політичний радикалізм, який є ідеологією і діяльністю, спрямованою на зміну державного ладу силовими методами, захоплення влади, порушення суверенітету, створення незаконних збройних формувань, провокацію релігійної або національної ворожнечі. Суб'єктами цієї ідеології виступають релігійні організації або організації, ідеологія яких включає елементи релігійності [6, с. 13-20].

Необхідно зазначити, що ці форми радикальних релігійно мотивованих доктрин є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Їх функціональна сутність проявляється у тому, що з одного боку релігійність, як найбільш консервативний, стабільний та стійкий елемент культури, забезпечує охорону, збереження і відтворення національних традицій, звичаїв, обрядів тощо, а з іншого - відстоювання їх існування перед секуляризованим та «бездуховним» світом вимагає безкомпромісності, що неухильно призводить до конфронтації та зростання напруженості у відносинах як з окремими індивідами, так і певними соціальними групами. Е. Біккінін з цього приводу зазначає, що: «Релігійний екстремізм є опозиційним щодо процесу десакаралізації культури. Він апелює до абсолютного авторитету божественного одкровення, відображеного у священному писанні (Тора, християнська Біблія, Коран) або інших канонічних релігійних текстах (Талмуд, папські енцикліки, законоположення шаріату)» [3]. Зазначений автор підкреслює, що окремі елементи будь-якої релігійної доктрини набувають екстремістського забарвлення внаслідок однозначного розуміння сакральних текстів, що у реальному житті перетворюється у вимогу ідейних натхненників екстремістської діяльності до своїх потенційних або реальних прихильників сприйняти їхні інтерпретації як єдино правильні та канонічні [3].

Радикалізація та спотворення окремих елементів релігійного світогляду зумовлює появу психологічної екстремальності у його виразників, чії життєві та соціальні позиції, суспільно-політичні очікування та уподобання поступово схиляються до усвідомлення необхідності швидкої та радикальної перебудови соціальних відносин і суспільства в цілому, що

знаходить своє відображення у відповідних екстремістських практиках. За таких умов пропаговані ідеї набувають гіперболізованого характеру і зводяться в абсолют, а їхнє відстоювання відзначається нігілізмом, крайнім фанатизмом та нетерпимістю, що супроводжується ігноруванням або свідомим порушенням норм, потреб та інтересів інших людей. Як наслідок, окремі індивіди або групи індивідів, які зазнають такого впливу, переживаючи деструктивну трансформацію своїх особистісних якостей та характеристик, сенс свого життя вбачають у здійсненні окремої, особливої «місії», зміст якої ними до кінця не усвідомлюється. Виключність свого життєвого призначення підсилюється створенням «божественного» ореолу навколо найбільш харизматичних представників екстремістських угруповань, як правило, керівників, духовних або інтелектуальних лідерів, які, внаслідок наявності екстраординарних вольових та психологічних якостей, набувають права розпоряджатися волею та поведінкою своїх підлеглих. Існування таких екстремістських груп та окремих екстремістські налаштованих осіб супроводжується підвищеною конфліктністю внаслідок усвідомлення ними уявної переваги, виключності та «аристократичності» свого світогляду, що вимагає експансивності та категоричності у його відстоюванні, демонстративного заперечення та відкидання цінностей опонентів. Характерними ознаками відстоювання такого специфічного світогляду є намагання будь-якими методами, включаючи насильницькі, поширити його на все суспільство, а перешкоди, які стоятимуть на шляху до його впровадження, мають бути анігільовані. Тому ми поділяємо думку російського дослідника М. Безбородова, який, аналізуючи особливості реалізації релігійних домінант у екстремістській діяльності, відзначає, що, інколи вони виступають релігійною мотивацією або релігійним ідеологічним оформленням екстремізму політичного, націоналістичного тощо. Гасла, заклики, ідеологічні акції екстремістських організацій, як підкреслює зазначений науковець, звернені, як правило, не до розуму, а до почуттів і забобонів людей, розраховані на некритичне, емоційне сприйняття, сліпу прихильність до звичаїв і традицій, на ефект наговпу [2]. Відповідно, дії, що ґрунтуються на такій психологічній матриці, вирізняються своєю жорстокістю, що викликає шок і страх, спрямованістю на поширення фобій та алармістських настроїв серед населення, здійснення психологічного пресингу на нього тощо.

Висновки. Наявність ідейного комплексу, підсиленого квазірелігійними ідеями та практиками, сприяє виробленню всередині екстремістського угруповання стійких внутрішньорганізаційних зв'язків і систем комунікацій, що обумовлює високу адаптивність, динамічність та життєстійкість екстремістських об'єднань у суспільстві. Відповідно, це суттєво ускладнює розробку та реалізацію системи заходів протидії з боку держави щодо деактивації та зниження деструктивного потенціалу суб'єктів екстремістської діяльності.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розкриття питань, пов'язаних із аналізом релігійних джерел політичного радикалізму та екстремізму в молодіжному середовищі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахромеева Ю. В. Социокультурные основы религиозного экстремизма : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Ю. В. Ахромеева. – Воронеж, 2009. – 24 с.
2. Безбородов М. И. Профилактика религиозного экстремизма как важная составляющая сохранения мира и обеспечения безопасности [Электронный ресурс] / М. И. Безбородов // Официальный сайт ФГОУ ВПО «Петрозаводский государственный университет». – Режим доступа : www.petrstu.ru/Chairs/Politology/bezborodov_publ_26.pdf.
3. Биккинин Э. И. Религиозный экстремизм в структуре преступлений, совершаемых на религиозной основе [Электронный ресурс] / Э. И. Биккинин // Гуманитарные и социальные науки. – 2011. - № 6. – Режим доступа : http://hses-online.ru/2011_05.html.
4. Білоус І. М. Особливості розслідування злочинних посягань, вчинених на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ю. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. М. Білоус. – К., 2010. – 20 с.
5. Гурский В. В. Религиозный экстремизм как форма социальных отношений (на примере российского общества) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / В. В. Гурский. – Челябинск, 2012. – 25 с.
6. Кутузова Н. А. Религиозный радикализм и альтернативные социальные проекты / Н. А. Кутузова // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. – 2009. - № 3 (38). – С. 13 – 20. – (Серія гуманітарних і грамадскіх навук: філасофія, гісторыя, права, псіхалогія, педагогіка).
7. Матвеев А. В. Предупреждение транснациональных преступлений, связанных с религиозным и политическим экстремизмом: опыт международного сотрудничества (на примере государств-участников СНГ) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ю. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. В. Матвеев. – М., 2009. – 26 с.
8. Олифиренко Е. П. Молодежный религиозный экстремизм в современной России и пути его преодоления (на материалах Северо-кавказского федерального округа) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / Е. П. Олифиренко. – Краснодар, 2012. – 27 с.
9. Римаренко Ю. И. Буржуазный национализм и клерикализм / Ю. И. Римаренко. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 140 с.
10. Ханбабаев К. М. Религиозно-политический экстремизм : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / К. М. Ханбабаев. – Махачкала, 2009. – 441 с.

Рецензенти: Колісніченко А. І., д.і.н., професор;
Ляпіна Л. А., к.політ.н., доцент.

© Васильчук Є. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 20.05.2013 р.

ВАСИЛЬЧУК Євген Олегович – кандидат політичних наук, викладач, Черкаський державний бізнес-коледж, м. Черкаси, Україна.

Коло наукових інтересів: молодіжний політичний радикалізм та екстремізм, молодіжні субкультури.